

“Molla Nəsrəddin” jurnalında kiçikhəcmli hekayələr

Vəzifə İbrahimova

Bakı Dövlət Universiteti. Azərbaycan.

E-mail: i.vazifa@gmail.com

Annotasiya. “Molla Nəsrəddin” jurnalı fərqli aspektlərdən araşdırılmasına baxmayaraq, ədəbiyyatımızda yaratdığı janr zənginliyi, eləcə də hekayə janrının tipologiyası istiqamətində araşdırılmayıb. Jurnalda iştirak edən müəlliflərin ən çox müraciət etdiyi janr formalarından biri kiçik hekayələrdir. Hekayə janrından tələb olunan aydın süjet xətti və kiçik həcmdə, bir qəhrəman və ya hadisə ətrafında ideyanın cəmləşib təqdim olunması prinsipi kiçikhəcmli hekayələr üçün daha ciddi xarakter daşıyır. “Molla Nəsrəddin” jurnalında mətbuatın da tələbləri nəzərə alınaraq, kiçikhəcmli hekayələrə üstünlük verilmişdir. Həmin hekayələrdə bir çox hallarda hadisələrin cərəyan etdiyi məkanlar bilinən coğrafi toponimlərlə göstərildiyindən, tədqiqatçıları onları hekayə kimi qəbul etməmişlər. Lakin həmin mətnlərin bədii və tipikləşdirmə dərəcəsi müəlliflərin coğrafi məkana da bədii-estetik funksiyasının icrası üçün müraciət etdikləri qənaətini irəli sürməyə əsas verir. Məqalədə jurnalda kiçikhəcmli, bir səhifədən az olan hekayələrin forma-məzmun xüsusiyyətləri və müəlliflərinin kimliyi problemləri araşdırılmışdır.

Açar sözlər: kiçik hekayə, toponim, “Molla Nəsrəddin”, bədii funksiya, tipiklik, “Bızbıza”, “Yetim Cücə”

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 08.12.2021; qəbul edilib – 14.12.2021

Short stories in “Molla Nasreddin” magazine

Vazifa İbrahimova

Baku State University. Azerbaijan.

E-mail: i.vazifa@gmail.com

Abstract. Although “Molla Nasreddin” magazine has been studied from different angles, it has not been researched in terms of the richness of the genre it created in our literature, as well as the typology of the story. One of the most frequently utilized genre forms by the authors participating in the magazine is short stories. The clear plotline required of the story classification and the principle of concentrating the idea around a hero or event in a small volume are more serious for small stories. In the “Molla Nasreddin” magazine preference is given to short stories that meet the requirements of the press. Researchers did not acknowledge these accounts as stories, as in many cases the places where the events took place were indicated by known geographical toponyms. However, the level of imagination and typification of these texts gives grounds to propose that the authors additionally applied to the geographical space to perform the artistic and aesthetic function. The article inspects the form-content features of the short stories of less than a page in the magazine and the issues of the identity of the authors.

Keywords: short story, toponym, “Molla Nasreddin”, artistic function, typicality, “Bızbıza”, “Yetim Juja” (Orphan Chicken)

Article history: received – 08.12.2021; accepted – 14.12.2021

Giriş / Introduction

XX əsrin əvvəlləri ədəbiyyat tariximizin janr baxımından ən zəngin dövrüdür. Həmin janrlar içərisində hekayənin özünəməxsus yeri var. Hekayənin janr kimi ilk nümunələri Azərbaycan ədəbiyyatında XIX əsrin ilk onilliklərində yaranırsa da, ədəbi mühitdə onun aktivləşməsi, forma və məzmun rəngarəngliyi qazandığı mərhələ məhz XX əsrin əvvəllərinə təsadüf edir. Ədəbiyyatımızda bir çox janr və poetik formanın yaranıb inkişaf etməsində əvəzsiz rolu olan

“Molla Nəsrəddin” jurnalı hekayənin bir ədəbi janr kimi təkmilləşib vətəndaşlıq qazanmasına da öz töhfələrini vermişdir. Jurnalda çap olunan hekayələrin forma və məzmun təsnifatını apararkən molla-nəsrəddinçilərin kiçik hekayə janrının mükəmməl örnəklərini yaratdıqlarının şahidi olur. Hekayə, özlüyündə, onsuz da, kiçik janrdır. Lakin biz burada bir səhifədən artıq olmayan, çox zaman da yarım səhifəni, bir neçə cümləni əhatə edən hekayələrdən bəhs edirik.

Əsas hissə / Main Part

Tənqidi realist nəsrəddinçilər gerçək və bədii müstəvidə zaman-məkan, obraz-prototip, tipikləşdirmə-real həyat münasibətləri o qədər yaxındır ki, təhlil zamanı tanış elementlərlə rastlaşan oxucu bəzən gerçəklik və bədiiilik arasında çaşıb qalır. Belə seçim qarşısında doğru qərar vermək üçün ən yaxşı çıxış yolu əsərdə bədii ümumiləşdirmə və tipikləşdirmə səviyyəsini araşdırıb müəyyənləşdirməkdir. Molla-nəsrəddinçilərin kiçik hekayələrini xəbər və felyetonlardan fərqləndirmək üçün də belə bir yanaşmaya ehtiyac var.

Molla-nəsrəddinçilərin hekayələrində məkan adətən iki cür verilir: konkret və bədii məkanlar. Müəllif əgər konkret məkanda yaşanan hadisənin özünü qabardıb təqdim edirsə, bu, xəbərdir; gerçəklik dərəcəsini daha çox qoruyub saxlayır və ona ironik münasibət yönəltmək məqsədilə bədii üsullardan da istifadə edirsə, o zaman felyeton janrının identifikliyi təmin olunur. Əksinə, bədii yozum, interpretasiya, tipikləşdirmə üstünlük təşkil edir, gerçəklilik faktına bədii ümumiləşdirmə və estetik təsiri qüvvələndirmək üçün müraciət olunursa, o zaman hekayə janrından bəhs etməyə əsas verilir.

Cəlil Məmmədquluzadənin, eləcə də molla-nəsrəddinçilərin yaradıcılığı üçün xarakterik olan məkan seçimi üsulu onun hekayələrində baş verən hadisənin, bir çox hallarda, gerçək-dən baş verib-vermədiyinə şübhə oyadır. Hadisənin konkretliyinin, yoxsa bədiiliyinin üstünlük qazanmasını təyin etməkdə bəzən çətinlik yaşanır. Çünki müəlliflər hadisələrin cərəyan etdiyi məkanı göstərəkən, bədii təxəyyül məhsulu olan məkan adları ilə bərabər, gerçək mə-

kanlardan da istifadə edirlər. Bu, təkcə hekayələrdə deyil, eyni zamanda, dramaturgiyada da rastlaşdığımız haldır. Məsələn, Cəlil Məmmədquluzadənin “Çay dəsgahında “Əhvalat vəqə olur Zəngəzur mahalında bərgüşadlı Hacı Rəhimbəyin evində” [2, s.357], “Kişmiş oyunu”nda “Əhvalat vəqə olur Gəncə quberniyasında, Bərgüşad kəndində” [2, s.371], “Ölü-lər”də “Əhvalat vəqə olur İrəvan şəhərlərindən birində, iyirmi il bundan irəli” [2, s.382]. Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin əsərlərində də Qarabağın kəndləri, Şuşa şəhəri, məhəllələr bədii məntədə özünəməxsus yer tutur. Bütün bunlar mətnin bədiiyinə və ya onun janrına xələl gətirmir. Belə hallara yalnız tənqidi realizmdə yox, istənilən ədəbi cərəyanda rast gələ bilərik. Lakin tənqidi realizmdə daha tez-tez təsadüf edirik. Bu kontekstdən yanaşdıqda hadisələrin cərəyan etdiyi yer kimi gerçək məkan adlarından istifadə mətni bədiiilikdən uzaqlaşdıran faktor kimi dəyərləndirilə bilməz.

“Molla Nəsrəddin” jurnalında gerçək məkanda yaşanan hər hansı hadisənin, inancın, adət-ənənənin bədii interpretasiyada təqdiminə və ya müəllifin bədii təxəyyülünün məhsulu olan hadisənin gerçək məkanda yaşanmış kimi verilməsinə aid çoxsaylı hekayələr var.

İrəli sürülən tezis “Molla Nəsrəddin” jurnalından seçilmiş kiçik hekayələrlə əsaslandırılı bilər.

1911-ci ildə jurnalın 20-ci sayında Mızımızi imzası ilə verilən, “Əntiqə möcüzə” adlı kiçik hekayədə hadisənin Şərurda, Aralık kəndində yaşandığı qeyd olunur. Məkan konkret bir ərazini bildirir və təhkiyənin başlanğıcında reallıq

üstünlük qazansa da, davamında bədii-ironik interpretasiya önə keçir və bonzər hadisələri tipikləşdirir. Beləliklə də, bədii ironiya və tipiklik mətni xəbərdən, felyetonndan daha artıq hekayə kimi səciyyəvləndirməyə əsas verir. Hekayə müəllif nitqilə təqdim olunur və janrın yaranmasında əfsanədən invariant kimi istifadə edilir. Əfsanəyə uyğun olaraq kiçik həcmli mətn-də real görünüşün arxasındakı sirr təqdim olunur, möcüzə real bir şeyə mistik güc verir. Lakin müəllif mövqeyi, daha doğrusu, “Molla Nəsrəddin” konteksti inam yox, ironiya və ifşa yaradır.

Hekayə belə başlayır: “Dünən ki, cümə axşamı idi, Şorurda Aralıq kəndinin məscidinin yanından keçirdim, onda gördüm, yüzdən yuxarı arvad, kişi məscidin küncündə yığışblar. Soruşdum ki, burda nə var?” [5, s.160] Hadisələrin məzmunundakı həyatı realıq burada təməllənir. Daha sonra əfsanəvi hadisənin naqli ilə hekayə davam etdirilir. Camaatın bir yərə toplaşmasını görən təhkiyəçi bu yığıncağın səbəbini soruşarkən belə cavab alır: “... bir ay əvvəl birisi Arpa çayında bir böyük balıq tutur: əlində tüfəng olduğundan balığı nişanəyə götürüb vurur və tələsik özünü suya salır ki, balığı götürsün, görür ki, balıq dönbü uzun bir qara daş oldu. Daşı götürüb gəlir kəndə, əhvalatı nağıl eləyir. İndi həmin daşı ziyarət eləyirlər. Mənim dilim dinc durmadı, genə soruşdum: o daşdan möcüzə də görüblərmi? Cavabında eşitdim ki, əl vuranda cənab daş sız-sız sızıldayır, güllə dəyən yer bəllidir, güllə dəyən yer bəllidir. Hər kəs ki, bir az onun yarasına yağ sürtür, o saat niyyəti hasil olur” [5, s.160].

Əfsanəvi söyləntinin müəllif interpretasiyası yüksək bədii tipikləşdirmə yaradır. Detalın “mistikləşdirilməsi”nə avam kütlə və müəllif baxışının kəşimə məqamlarında aydınlıq gətirilir. Yüksək ustalıqla kiçik həcmdə böyük cəmiyyət və onun problemləri bir araya gətirilir: Müəllif (naqlədən), kütlə, müəllifə məlumat verən, detal-obraz kimi qara daş, məkan obraz olaraq məscid. Kütlə obrazını “yüzdən yuxarı arvad” təmsil edir. Real məkanın bədii məkana çevrilməsi kimi, ideyanın çatdırılmasında detal və kütləvi obrazlardan istifadə də tənqidi realist Azərbaycan nəsrinin əsas poetik keyfiyyətləri sırasına daxildir.

Təhkiyənin birinci şəxsin dili ilə təqdimi, hadisə məkanı kimi coğrafi toponimdən istifadə, iştirak edənlərin tipikliyi və geniş bir təbəqəni əhatə etməsi, ideyanın müəllif-oxucu münasibətlərində çözülməsi, tənqidi realizmin poetikasında çox tez-tez rast gəldiyimiz xüsusiyyətlərdəndir. Bu, “Məzhəb” hekayəsi üçün də xarakterikdir. Hadisələr Çarhan kəndində (Şamaxının Çarxan kəndi) cərəyan edir. “Əntiqə möcüzə”də qara daş detal kimi verilmişdisə, “Məzhəb”də Çarhan özü bədii detala çevrilir, adın məzmununda olan parçalanma – çar (çahar-dörd) xan, dörd fərqli, bir-biri ilə uzlaşa bilməyən görüş sahibləri arasındakı bölünməni göstərir; Hətta, poetizmi bir qədər də artırır çarhan sözünün bədii semantikasına çarın xanlığının nəticəsində yaranan bölünmələrin nəzərdə tutulması fərziyyəsini də əlavə etmək olar. İkinci yozumu müəllif bəlkə də fikirləşməyib, ancaq bədii yozumda oxucu həmin çaları da görə bilər. Ancaq Çarhan kəndində 3 qurup və təhkiyəçi münasibətinin fərqi ortaya çıxan dördlük müəllifin məntiqi poetik fiqur qurması və kəndin adından detal kimi istifadə etməsi qənaətini irəli sürməyə əsas verir. Çarhan detal öz bədii məzmununun genişliyinə görə bütün cəmiyyəti və müsəlman dünyasını əhatə edir, tipikləşdirmə gücü ilə bir kənddən kənara çıxır. Hekayənin məzmunu belədir ki, Çarhan kəndinə gəlib çatan təhkiyəçi özü ilə gətirdiyi qoyunu kəsb satmaq istəyir, lakin problemlə rastlaşır: qoyununu kəsdirmək məqsədilə yaxınlaşdığı iki şəxsin ayrı-ayrı fırqələrdən olduğu və birinin kəsdiyini o biri fırqədən olan adamların almayacağı məlum olur. Əlacsız qalıb kəsim üçün mollaya müraciət edir. “Bu halda camaat hamısı səs-səsə verib dedilər ki: “O kəsəni heç kəs yeməz”. O vaxt aciz qalıb dedim ki: “Pərvərdigara! Bunlar necə millətdirlər ki, öz molları kəsəni də yemirlər?” Nə qədər say elədim ki, bunların nə millət olduğunu bilim, bilə bilmədim. Ona görə təvəqqə edirəm ki, bu məzhəbin adını hər kəs bilsə, yazıb xəbər versin” [5, s.128]. Falçı imzası ilə yazılan bu hekayədə, görüldüyü kimi, Çarhan yer adı olmaqla bərabər, cəmiyyətdəki parçalanmaları tipikləşdirilmiş halda göstərmək baxımından uğurlu bədii tapıntıdır.

“Böyük bir bədbəxtlik” (21 iyun, 1911, №23, səh. 6. Müəllif: Bizbizə) [5, s.184] hekayəsində hadisələr “Əshabül-kəhf”də, onun yaxınlığındakı kənddə və Naxçıvan şəhərində, “Xəbərdarlıq”da (3 iyul, 1911, №24, s.6. Müəllif: Gəzən) [5, s.192] Şuşada, “Nuxuda möcüzə”də (25 dekabr, 1911, №46, s.7. Müəllif: Küflə Qurdu) [5, s.369] Şəkidə, “Xaçın kəməti”ndə (27 yanvar, 1912, №4, s.7. Müəllif: Səfəh Şamaxılı) [5, s.409] Şamaxıda, “Rəvayət”də (12 fevral 1912 № 6, s.3 Müəllif: Məşədi Şeyx İbrahim Axund) [5, s.421] Nəcəfdə, “Oğurluq”da (12 fevral 1912 № 6, s.3 Müəllif: Yetim Cüce) [5, s.421] İrəvanda baş verir.

Lakonik məzmunu ilə seçilən hekayədə müəllif çox vaxt məkanın adını çəkir və daha çox həmin məkanda yaşanan hadisə və ya gerçəkləşən vəziyyət üzərində dayanır. Coğrafi məkanın adı hekayədə bədii məkana çevrildə müəllif məkanın detallı təsviri üzərində çox da dayanmır. Buna heç janrın tələbləri də cavab vermir. Müəllif detallara varsa, təsvirdə bədii detal kimi istifadə etmək istəmə, o zaman məkanı canlandırmağa çalışır və ya əksinə, məqsədi hekayə yazmaq olmasa, o zaman xəbərə uyğun məkan haqda gerçək məlumat artırır. Bütün bunların janrla sıx əlaqəsi olduğundan, müəllif coğrafi məkanın təsvirinə kiçik hekayələrdə elə də yer ayırmır. Evgeniya Qurulevanın Lotmana istinadən söylədiyi bu fikir çox doğrudur ki, məkan və janr arasında ciddi əlaqə var: “Lotman məkan və janr arasında aydın əlaqə görür: “başqa janra keçid bədii məkanın “platformasını” dəyişir” [1].

Hər hansı bir yazıcının yaradıcılığında işləndirilən coğrafi məkan adlarının əhatə dairəsi və ya hansısa bir toponimin işlənmə tezliyinin üstünlüyü müəllif mövqeyi ilə sıx bağlıdır. “Əgər əsərin mövzusu həyatdan götürülmüşsə, o zaman coğrafi adlar konkret məzmunu malik olub üslubi çalar daşıyır. Bu zaman hər hansı onomastik vahid artıq öz funksiyasını müəyyən dərəcədə dəyişir, daha çox bədii dilə xidmət edir. Poetik toponimika, poetik hidronimika, poetik oronimika artıq bədii üslubda əsərin süjetinə, kompozisiyasına, quruluşuna, ideyasına və s. xidmət edir” [4, s.197]. Bu mənada, molla-nəsrəddinçilər üzərində durduğumuz hekayələrdə toponimlərdən istifadə edərkən hadisələrin real-

lığın inamı artırmaq istəyir, burada toponim aid olduğu coğrafi regionu daha geniş aspektdə əks etdirir. Beləliklə də, bədii məzmun coğrafi konkretliyi üstələyir.

“Molla Nəsrəddin”in kiçik hekayələrinin hamısının mətnində heç də konkret coğrafi məkan adı çəkilir. Sosial mühitdə insanların toplanıb bir araya gəldiyi başqa məkanlar da tipikləşdirmə üçün əlverişli olduğundan onlardan da istifadə olunur; “Qurt və ilan söhbəti” hekayəsində olduğu kimi. İmza yerində “Sabunçu kəndində” yazılsa da, mətnə coğrafi məkan yoxdur. Hadisələr Məşədi Səlmənin dükənində cərəyan edir. Məşədi Səlmənin gerçək bir şəxs olub-olmaması haqda bir məlumatımız yoxdur. Hekayənin ideyası kobud, bir-birinə hörmət göstərməyən insanların öz qəbahətlərini yanlış inanclarla yükləməsinə, müsəlmanlar arasında çox ciddi problem kimi qiymətləndirilən sünni-şiə ayrılıqlarına qarşı müəllif münasibətində ifadə olunur. Məzmununda aydın olur ki, bağdan gələn iki nəfər yolda iki ilanla qarşılaşırlar, onlar güllə atıb ilanları öldürmək istəyirlər. İlanın biri öldürülsə də, o biri qaçıb qurtarır. Dükəndə belə fikir yaranır ki, yaqın ölən ilan sünni, qaçıb qurtaran isə şiə imiş. Bu mülahizə dükəndəkilər arasında mübahisə yaradır və Məşədi Səmədlə Məşədi Mehdiqulunun bir-birinə, dükəndəki əşyalara ciddi xəsarət yetirmələri ilə sona çatır. Təhkiyəçi cahil davranışı ironik müstəviyə gətirmək üçün hekayəni belə yekunlaşdırır: “Mən bu əhvalatı eşidəndən sora inandım ki, qurt və ilan söhbəti olan yerdə nəinki ziyan, bəlkə fitnə və fəsad çıxar. Allah şəkki gətirənə lənət eləsin” (14 iyun 1911-ci il, № 22 səh.6.) [5, s.177].

Müəllifsiz verilən “Pristav və oğru” hekayəsi dialoq üzərində qurulub. Məkanın adı çəkilməsə də, hadisələrin dövlət idarəsində baş verdiyi aydın olur. İlk baxışda günahkar oğrudur; yalan danışır, yalandan imamzadəyə, Allaha, Qurana, Kərbəlaya and içir ki, oğurluq etməyib. Lakin pristavın onu qaradovoylara döydürməsi, söyüb təhqir etməsi idarəçiliyinin hansı vəziyyətdə olmasını göstərir. Hekayənin sonunda Pristav döyülməyən xeyrinin olmadığını görüb, qaradovoyları otaqdan çıxarır və oğru ilə aralarındakı dialoq belə yekunlaşır:

“Pristav: - ... Lotu, mən ölüm de görüm, öküzü sənmi aparıbsan?

Oğru: - Ağa, qurbanın olum, mən ölüm niyə deyirsən? Mən elə öküzlü qurban olsun sənənin bir tükünə, mən aparmışam.” (16 sentyabr 1913, №22, səh.3) [5, s.621].

Yeri gəlmişkən, gizli imzalardan bəzilərinin kimlərə məxsus olması haqda tədqiqatlar-

dan əldə etdiyimiz məlumatları da çatdırmaq istərdik: Bızbıza- Üzeyir Hacıbəyli [3, s.31], Səfeh Şamaxılı – Əliməmməd Əbdüləli oğlu Mustafayev [3, s.133], Yetim Cücə - Əli Məhzun [3, s.152] və s.

Nəticə / Conclusion

“Molla Nəsrəddin”dəki kiçik hekayələr həcmli baxmayaraq, janrı tələblərinə lazımcına cavab verir. Onlar dünya ədəbiyyatının hekayə ənənəsində geniş yayılmış hadisə və vəziyyət hekayələridir. Kiçikhəcmli hekayələr

içerisində hadisə hekayələri üstünlük təşkil edir və seçilən hadisənin tipikliyi kiçik həcmdə böyük mətləblərin ümumiləşdirilməsinə imkan yaradır.

Ədəbiyyat / References

1. Quruleva Yevgeniya. Bədii zaman və məkan. Əsərdə bədii zaman və bədii məkan. Xronotop anlayışı. 12.04.2019. <https://thestrrip.ru/az/lipstick/hudozhestvennoe-vremya-i-prostranstvo-hudozhestvennoe-vremya-i-hudozhestvennoe/>
2. Məmmədquluzadə Cəlil. Əsərləri, 4 cildə, I cild (tərtib edən və izahların müəllifi akademik İsa Həbibbəyli). Bakı: “Öndər”, 2004.
3. Məmmədli Qulam, Əliyeva Afaq. İmzalar. Bakı: “Letterpres”, 2015.
4. Mikayılova Əzizə. Onomastik vahidlərin üslubi imkanları. Bakı: “Memar Nəşriyyat-Poliqrafiya” MMC, 2008.
5. “Molla Nəsrəddin”. 8 cildə, IV cild. 1911-1914-cü illər. Bakı: “Çinar-Çap”, 2008.

Краткие рассказы в журнале «Молла Насреддин»

Вазифа Ибрагимова

Бакинский государственный университет. Азербайджан.

E-mail: i.vazifa@gmail.com

Резюме. Хотя журнал «Молла Насреддин» исследовался с разных сторон, но он до сих пор не изучен с точки зрения жанрового богатства созданного им в нашей литературе, а также типологии жанра рассказа. Одним из самых популярных жанров статей, публикуемых в журнале, являются рассказы. Требуемая от жанра рассказа четкая сюжетная линия и принцип сосредоточения идеи вокруг героя или события в небольшом объеме более характерны для небольших рассказов. В журнале «Молла Насреддин» предпочтение отдавалось небольшим рассказам с учетом требований прессы. Исследователи не принимали эти тексты за рассказы, так как во многих случаях места, где происходили события, обозначались известными географическими топонимами. Однако степень художественности и типизации этих текстов дает основание предположить, что авторы обращались и к географическому пространству для выполнения художественно-эстетической функции. В статье рассматриваются формо-содержательные особенности небольших рассказов в журнале и проблемы личности авторов. **Ключевые слова:** краткие рассказы, топоним, «Молла Насреддин», художественная функция, типичность, «Бызбыза», «Йетим Джудже» («Цыпленок-сирота»)